

Magyar Zoltán

SZENT LÁSZLÓ ALAKJA A GYIMESI CSÁNGÓK SZÓHAGYOMÁNYÁBAN

A Szent László-hagyományok népi rétegét, néprajzi vonatkozásait vizsgálva fokozott figyelmet érdemel a Kárpát-medence keleti részének folklóranyaga. E népi hagyományvilág napjainkra főként a szent királlyal kapcsolatos mondákban maradt fenn, egyes kistájakon máig is meglepő színességben, változatosságban. Mint tudjuk, Szent László váradi sírja a középkori magyarság egyik legrangosabb, legfontosabb szakrális központja volt, s mint búcsújáróhely, híre és vonzása az ország határain túlra is kisugárzott.¹ Pápai oklevelek egész sora szól a váradi kegyhely számára kibocsátott búcsúkiváltságokról, s az ott nyugvó király ereklyéi (elsősorban a ma Győrben őrzött fejereklye) zarándokok sokaságát vonzotta a László alapította püspöki székhelyre. A bihari Szent László-kultusz tárgyi emlékeit jórészt elpusztították a XVI–XVII. század háborús eseményei, és Várad elestével (1660) a török hódoltságot maga a hagyományörző népesség (Bihar középkori magyarsága) is erősen megsínylette, számbelileg megfogyatkozott. Mindazonáltal több adat is arra utal, hogy a Lászlóval kapcsolatos Várad környéki szóbeli hagyományok még a múlt században is léteztek,² manapság azonban már csak nyomai lehettek fel. Nem így Erdélyben, ahol napjainkig is fennmaradtak.

Várad mint Erdély kapuja természetesen közvetítette László kultuszát a keleti országrészek felé. A püspöki székhely azonban nem csupán az ott nyugvó király kegyhelyének köszönhette hírét, virágzását, hanem azon szerencsés földrajzi adottságának is, hogy a Budáról kelet felé vezető kereskedelmi főútvonal mellett feküdt, annak minden gazdasági és információs hasznával együtt. A László-kultusz XII–XIII. századi kialakulásával párhuzamosan feltehetőleg éppen e kereskedelmi útnak köszönhetően jutott el László népi tisztelete a Királyhágón túlra is, s talán már a szentté avatást (1192) megelőző évtizedekben. A szakirodalomban eddig utalásokkal sem találkoztunk azt illetően, hogy az erdélyiek s kivált a székelyek Szent László-tisztelete feltehetőleg a székelyek korábbi, bihari szállásterületével is kapcsolatos lehet, tekintve, hogy a kultusz kialakulását egyes csoportjaik még eredeti, Várad környéki törzsterületükön élték meg, és sejthetőleg az áttelepülés után sem szakadtak meg teljesen kapcsolataik e vidékkel.

Természetesen az, hogy László Erdély védőszentje lett, nem csakis a váradi kegyhely kisugárzásának tudható be. Elég itt utalni arra, hogy a székelyeken kívül más határvédő csoportok körében (gömör-örök, a szeptesi lándzsások, a Vas megyei Örség) körében is kiemelkedő volt a népszerűsége. Mindössze feltételezés, bár nagyon is valószínű, hogy Szent László erdélyi kultusza még az egykori történeti eseményekből (a kerlési csata mint a középkori László-legendárium legfontosabb eleme Észak-Erdélyhez köthető), illetve azok folklórbéli lenyomatából (a Gesta Ladislai Regisben tovább élő valamikori hőskének)¹ is kikövetkeztethető.

Annyi bizonyos, hogy a XIII–XIV. század fordulóján Erdélyben már kiterjedt, mondhatni általános Szent László-kultusról beszélhetünk. A Szentlászló helynevek és az emlékére szentelt egyházak mellett elsősorban a Lászlót, illetve kerlési kalandját megörökítő képzőművészeti ábrázolások nagy száma jelzi a szent királynak e keleti országrészben tapasztalható népszerűségét. Míg azonban a művészettörténet-írás által a Szamos mentén nyilvántartott falképes emlékek valószínűleg egyházi megrendelésre születtek, a Székelyföld falvaiban lépten-nyomon megfestett Szent László-legenda a kultusz népi rétegeit tárja elénk.⁴ És e közvetlen népi hatás már csak azért sem meglepő, hiszen e falképciklusok a székelyföldi határvédők lehetséges mindennapjait ábrázolták: a hús-vér valóságot – a küzdelmet egy, az országba betörő nomád néppel szemben, az elraboltak kiszabadítását. A fentiekén kívül Erdélyben még a Tordai-hasadék természeti csodája körül, Aranyosszéken és a Torda környéki magyar településeken alakult ki már igen korán a király hagyománykörének egy másik gócpontja,⁵ míg a keleti határokon túl a moldvai magyar telepések körében figyelhető meg egy markáns, egyedi jegyeket magán viselő és középkori eredetű Szent László-hagyománykör.⁶

A jelen vizsgálódásunk tárgyát képező gyimesi Szent László-hagyományok az eddigiekkel ellentétben alig háromszáz évre tekinthetnek vissza. Igaz, ez a megállapítás csak abban az értelemben érvényes, hogy az e hagyományokat őrző népesség körülbelül ennyi ideje él jelenlegi lakóhelyén. A gyimesi völgyek betelepülésének folyamata teljesen máig sem tisztázott. Bár egyes források már a XVII. század végéről is jeleznek állandó őrseget a gyimesbükki (kontumáci) vámnál, a tényleges megtelepedés csak a következő században kezdődött meg – túlnyomórészt Csíkból, kisebbrészt pedig a Tatros völgyének moldvai oldaláról. Soraikat gyarapították a madéfalvi vérengzés miatt menekülők egyes csoportjai is, akik zömmel ugyancsak csiki székelyek voltak. A fentiek jelzik, hogy a

gyimesi csángók ősei jórészt a csíki székelyek, kisebbrészt pedig a moldvai csángók közül kerültek ki, vagyis népi kultúrájuk, szóbeli hagyományaik gyökereit is azok között érdemes keresnünk. Márpedig mint láttuk, mind a székelység, mind a moldvai magyarok történeti tudatában és folklórájában központi helyet foglalt el az 1192-ben szentté avatott király.

Nyilvánvaló, hogy a gyimesi László-hagyománykör kialakulására a székelyföldi tradíciók hatottak legerősebben. Ezek szórványosan napjainkban is gyűjthetők, mégis a mondakör különféle elemei manapság már csak Oroszhegyen figyelhetők meg többé-kevésbé koherens egészben (az ottani Urusos kút néven ismert szent kútnak és búcsújáráshelynek köszönhetően).⁷ A mintegy kéttucatnyi, manapság ismert székelyföldi Szent László-falképciklus közül a gyimesi telepések zömét kibocsátó területen is található néhány.⁸ A nagykászoni és a csíkmenasági László-legenda képsora napjainkra már elenyészett, fennmaradt viszont egy szép fragmentum a csíkszentmihályi plébániatemplom északi falán,⁹ és a régészeti kutatások talán még további felcsíki egyházakban is nyomára lelhetnének. A Szent Lászlóval kapcsolatos csíki szájhagyományra manapság már ugyancsak csupán szórványos példákat említhetünk. Kőváry László a múlt század közepén Csíksomlyó kapcsán még e hagyományok egy igen szép elemét jegyezhetette fel,¹⁰ napjainkra viszont itt is csak töredékekre lelhetünk, s a középkori László-toposzok továbbélését egyes későbbi helyi, történeti hősök alakjában figyelhetjük meg (Báthori Ede fejedelem, valamint a tatárok elleni harcban jeleskedő Bákainé nevű táltosasszony).¹¹ A Szent László-hagyományok valamikori egésze Csíkban ma már csupán Szépvízen (Szent László-templom titulussal) és a környező falvakban fedezhető fel, igaz, feltűnő töredékességben és mondhami jellemző módon a község névmagyarázó eredetmondájára „kihegyezve”. Ez viszont már nyilvánvalóan egy újabb kori réteg, feltehetőleg csupán alig 200–300 éves fejlemény, míg a mondakör archaikusabb elemei, amelyek a mindössze tíz kilométernyire lévő középkori Szent László-kápolna (illetve annak romjai) körül szerveződtek, már csak véletlenszerűen jutnak a felszínre.

Nem így valamivel keletebbre, a hegyek túloldalán, ahol ez az eredeti réteg gyűjthető napjainkban is. Egy, a közelmúltban publikált tanulmányunkban már jeleztük e Csík és Gyimes határán, a Széphavas tetején emelt Szent László-kápolna létének hatását a környékbeliek szájhagyományára.¹² Építésének idejét csak találgathatjuk, ám szinte bizonyos, hogy a Szent László-kultusz középkori fénykorában, valamikor a XIV–

XV. század folyamán építették, a régi, Csíkból Moldvába átvezető út mentén, pazar természeti környezetben és nyilvánvaló szimbolikus céllal, hiszen tárgyi valójában mintegy örködött is Erdély, az ország egyik, idegen népek által leginkább háborgatott határszakaszán. Az is elképzelhető, hogy éppen egy ilyen nomád betörés feletti győzelem, netalán éppen a diadalmas 1345. évi moldvai hadjárat emlékére emelték; ez persze nem több egy gondolatkísérletnél, mindenestre hasonló, történelmi események emlékére emelt kápolnákra (vagy búcsúk megindulására) bőven találunk példát a Székelyföldön.¹³

Orbán Balázs leírásából tudjuk, hogy a XVIII. század közepén még népes búcsúk tartottak a Szent László-kápolnánál,¹⁴ tehát ekkor még biztos, hogy állt. Romlása összefüggésbe hozható azzal, hogy az 1840-es években megépülő új országút már elkerülte a Széphavast, s ezáltal természetesen kevesebben keresték fel, de mint Gegő Elek feljegyezte, már az 1830-as évek közepén is elhanyagolt, romos állapotban volt.¹⁵ Így talán érthető, hogy a XIX. század közepére kiesett a felszíkiak szemszögéből, s ezzel együtt, mint láttuk, az a folklóryanag is, melyet magához kapcsolt. E folyamat a Gyimesekbe kirajzottak körében szerencsére nem zajlott le, minek fő oka az elzártság mellett elsősorban az lehetett, hogy mint hegyi emberek, gyakran megfordultak a kápolna romjainál, már csak azért is, mert Széphavas és a környékbeli erdők és kaszálók zömmel a felsőloki egyházközséghez tartozó csángók tulajdonában voltak.

A továbbiakban e napjainkig fennmaradt gyimesi Szent László-hagyománykör felvázolására, bemutatására teszünk kísérletet. Előre bocsátandó, hogy annak vallási, néprajzi vonatkozásait csak érintőlegesen fogjuk tárgyalni, hiszen azt másutt már jórészt megtettük, másrészt pedig annak újabb kori rétege (a búcsújárás újjászervezésével) alig hétéves múltra tekint vissza. Vizsgálatunk tárgyát elsősorban a gyimesi Szent László-mondakör képezi, amely maga is rendkívül sokszínű, és a kápolnával kapcsolatos hagyománykör csupán egy, bár nyilván leggazdagabb részét alkotja.

A széphavasi mondakör alapszituációja a Torda környékihez hasonlóan a pogányok elleni harc. Néhány szomszédos földrajzi elnevezés (Pogányhavas, Tatárhegy) az emléket is megörökítette a mondabeli ellenfeleknek. A gyimesi mondák jellegzetessége, hogy túlnyomórészt helyi mondák, olyan értelemben is, hogy rendszerint a kápolna helyére vagy környékére helyezik a harci eseményeket („Itt van nem messze a

Pogányhavas. Azt valamikor pogányok lakták. Azt mondták, hogy Szent László a pogányokat üldözte, nem tudom meddig.” „Üldözték a pogányokat, s a pogányokat hajtották el ott Szépvízen.” „Amikor itt üldözték őt a pogányok, jött ott ki Széphavas hátánál” stb.). Egy Pesty Frigyes kézíratos helynévtárában olvasható adat szerint a Ciherek pataka szádájában, az úgynevezett Kabalahágó, azaz a régi országút gyimesi oldalában ma is látható földhányásokat a nép Szent László kori sáncoknak vélte.¹⁶ Valaha tehát ez is a szépvavasi mondakör tájékológiai része volt.

A mondaképződés, mondaformálódás jellemző mechanizmusa, hogy Szent László ellenfeleit a nép többféle (rendszerint az éppen aktuális vagy legutolsó) ellenséggel azonosította. Ez persze nem törvényszerű, és mint láthatjuk, egyszerre többfajta ellenség képe is harmonikusan megfér a szóhagyományban. Sejthetőleg a feljegyzők történeti műveltségének lenyomata, hogy mind Gegő Elek, mind Orbán Balázs az országra törő ellenséget kunoknak mondja.¹⁷ Losteiner Leonárd, a XVII. században élt ferences szerzetes kézíratos munkájában törökökről ír,¹⁸ és a Pesty-féle helynévtár is említést tesz róluk. Saját gyűjtéseink nagy része ennél valamivel archaikusabb képet tükröz, ugyanis az ellenség leginkább „pogány”, illetve „tatár” alakban szerepel. Mondhatni mindkét változat jellemző és figyelemre méltó, hiszen a tatárok 1241-től egészen az újkorig az e tájakon valóságban is létező ellenséget jelentették,¹⁹ míg a pogány elnevezés, amennyiben szűkebb értelmében használtatik, akár még egy kora középkori hagyományréteg továbbélése is lehet. A mondaszövegek egy részében ugyanis László nem csupán az ország népének megoltalmazója, hanem több is: mintegy Szent István-i szerepkörben a kereszténység kiterjesztője, sőt érvényre juttatója e keleti végeken (erre rimel az, hogy számos gyimesi monda központi hős nélkül ugyancsak a pogányok gyimesekből elűzéséről szól).²⁰

Szent László mondaköre Erdély-szerte általában a Tordai-hasadékkal kapcsolatosan ismeretes. Ezt a hely központi fekvése is magyarázza, de elsősorban azok a természeti látványosságok, melyek csak itt lelhetők fel. Míg a *Szent László pénze* monda alapjául szolgáló nummuliták (hajdan élt egysejtűek megkövesedett maradványai) szórványosan másutt is előfordulnak,²¹ Csíkban és Gyimesben nem lelhetők fel, vagyis e mondatípus ismerete e tájakon is a tordai szóhagyomány felé mutat:

„Nem tudom, hogy kivel harcolt, amikor jött a Tordai-hasadás. Ugye kezdték lódítni az aranypénzt vagy az ezüstöt, s akkor a katonák szedni

kezdtek, s aszonta: Istenem, változtasd kövekké! S akkor azok kövekké váltak, s egy kicsit meghaladott.”²²

Egy másik elbeszélő monda változatában már e csoda is mint helyi monda szerepel:

„Tessék idefigyelni: amikor Szépvízrű jött ki, s a pogányok utánozták, utána s utána, akkor aszonta a katonáinak, hogy dobják el a pénziket, az aranypénziket, őszintén mondom, s akkor ki tudja, hol lehetett, kezdtek dobni el a pénzeket, s akkor szembefordult, akkor kardokkal kaszabolták le őket.”²³

„Amikor itt üldözték őt a pogányok, jött ott ki Széphavas hátánál; vannak ott olyan szép hegyek. Ott üldözték, ahol a király úgy látta, hogy szembe tudna szállni, aszondta a katonáinak: Szórájátok a pénzt! S akkor zacskó vót, dehát aszonták: Uram, hogy vessük el a pénzt? – Szórájátok a pénzt! Akkor kezdtek a nyeregkápából eloldani a zacskókat, nem eldobták egybe, hanem hintették el. Akkor már a pogányok odaértek, az arannyé fáj a szívük. Gyorsan le a lovokról, s kapdosták, s: ne, mi pénz van! S akkor Szent László visszafordult, s lekaszabolta, amennyi el nem tudott elmeneküni. Azért hívják Pogányhavasnak es ott, mert itt győzött Szent László.”²⁴

A Szent László-mondakör egyik legismertebb csodája a Tordai-hasadék kialakulását magyarázza. A mondatípus helyi mondaként a magyar nyelvterület északi részein is ismeretes (Torna megye: Szádelői-hasadék, továbbá a nógrádi Szentkút), Erdélyben viszont érthetőség az ismert változatok túlnyomó többsége a Torda melletti természeti látványossághoz kapcsolja.²⁵

„S akkor ment László, és a Tordai-hasadékánál az ellenség érte utol. S ahogy látta, hogy már veszélybe van, hát: Uram-istenem, teremts csudát! S akkor a föld ott elhasadt, lett az a nagy szakadék, s akkor nem tudtak átvonulni, s nem tudták Lászlót megfogni. S így megmenekült az ellenségtől.”²⁶

„Ott is mentek, má érték be a magyar sereget a törökök. S má nem vót azon a hegygerincen merre menni, s kicsinálni s akkó is má, mégés nagyon bízott Istenbe. Letérdelt, s imádkozott: a hegy – én láttam, jártam ott – elhasadt. Rendesen, mint egy kenyért mikor elvágják vagy ruhadarabot elhasítanak; s úgy elhasadt, s a törökök oda békültek, s rengetegen elpusztultak. De ő nem bánta, meg vót szabadulva, s Istennek hálát adott, hogy megszabadút tőlük.”²⁷

„Szent Lászlót a törökök felhajtották vót a hegyre. Egy valamilyen, nem tudom megmondani, melyik hegyre, és akkor már elvesztette vót, me az ellenség jött utána. S akkor Szent László fohászokodott, az Istent kérte, hogy mi lesz most má vele? S aszonta: menjen vissza, s mondja meg a legényeknek, hogy lóra, s irány előre! Dehát ott egy olyan szakadás vót előtte, hogy mélység, hatalmas nagy mélység, szakadás. S akkor elment vissza, s aszonták a legények, hogy: Há merre megyünk, király uram? Aszonta a László király, hogy: Fel a lóra, s irány utánam! Felmentek a hegytetőre, László kihúzta a kardját, keresztet vetett a mélységre, s a hegynek a túlsó felire ugratott a lovakval. Akkor az ellenség má nyomban ott vót utána. – Hej, miféle?! – aszongyák. – Nekünk is vannak olyan lovaink, mint Szent Lászlónak! Akkor nekiugrattak a mélységnek, s az egész oda bézuhant a mélységbe. Ma es ott vannak. S Szent László túlfelől megkanyarodott, s ment vissza, me akkor má az ellenség, az üldözői mind el vótak halva, nem éltek. Édesapám magyarázta.”²⁸

Egy rendhagyó változat szerint Szent László fohászára nagy víz állja el az üldözők útját. E variáns érdekessége, hogy hasonló mondaszövegeket Torda környékén is feljegyeztünk:

„S ment, nem tudom, hogy melyik tó lehet, romániai részen van-e. Érték utol a törökök, má vége vót. S akkor nem vót mentség; állandóan imádkozott, fohászokodott, s akkor egy nagy víz oda született, egy ilyen álló víz odaszületett, hogy nem tudtak a törökök elmenni. Őköt utolérni nem tudták. Úgyhogy azt mondták: evvel nem lehet semmire menni. Ezt az Isten vezérli. Nem tudják ők sehogysem leölni, legyőzni.”²⁹

E gyimesi mondaszövegben lényegében a Tordai-hasadék mondájának és a csodás vízfakasztás motívumának kontaminálódását figyelhetjük meg. A szöveg külön érdekessége, hogy abban az ószövetségi előkép (a zsidók átkelése a Vörös-tengeren) a hasadékmondáknál is konkrétabb formában jelentkezik. Hasonlóképpen a Genézis könyve az ősforrása a magyar néphagyományban a Szent László-hagyománykör legelterjedtebb mondatípusának. Az alapszituáció a Gyimeseken is hasonló: László szomjazó katonái számára fakaszt forrást a kősziklából. Egyes szövegekben e csoda pusztán a király fohászára is bekövetkezik, többnyire azonban László aktív részese a vízfakasztásnak – bárdja, kardja nyomán tör elő a sziklából az életadó víz. Az e csoda elbeszélésekor is – kimondva-kimondatlanul – a Tordai-hasadék környékére helyezik az eseményeket, mindössze két szöveg utal Oroszhegyre mint egyéb helyszínre, ennek

magyarázata azonban az ottani rokoni kapcsolatokban keresendő. Lásunk néhány példát a fentiekre is:

„Ugyancsak valahol Tordánál vót egy nagy hatalmas kőszikla. S epedtek meg éhen, szomjan a katonái. S feltekintett az égre, s: Uram, ne hagyja elveszni étlen s szomjan! Egy olyan bárd-fészi, szóval az övé, amilyen vót a harci fejszeszerűség, hogy a csákányával odakoccantott az eleven kőhöz, kősziklához. Csurogni kezdett a víz. Úgy mint a karom. A katonák egyik a mászt verték le. A sisakjikat tartották, folyt le a víz a szájikon. A kőből es vizet árasztott, hogy valami csak isteni tudása vót neki.”³⁰

„Ment a háborúba katonáival, ment hódítani, és már be vót következve az éhhalál, a szomjúság, a kolera a katonái között. Hulltak halomra az emberi, mer nem vót élelem és nem vót víz. S egy olyan sivatagon voltak, ahol szikla is vót, de víz nem vót. S akkor Szent László megvarázsolta a sziklát, hogy meghasadt. És vizet varázsolt a katonáinak, s így meg tudta – aki még életben vót – meg tudta menteni az életit, mert legalább víz került.”³¹

„Hát ő egy olyan nagy ember vót. Az ellenséget verte le örökké. Örökké ő győzött. Ott Oroszhegyen egy hegybe megszorították erőssen az ellenség. A katonái úgy megváltak szomjúva, a lovai, hogy má vége vót. Szent László levette a sapkáját, s egy nagy sziklára keresztet húzott a kardjával, letérgyelt, imádkozott, pár percek múlva, mint a karom, ilyen hideg víz jött ki, ne.”³²

A gyimesi Szent László-legendárium annyiban csonka, hogy a fentebb ismertetett vízfakasztás csodája helyi mondaként már csak elvéve szerepel (és akkor sem tudatosan). Pedig valaha ez is a gyimesi mondakör része lehetett, ugyanis múlt századi feljegyzések még a mondakör részeként tesznek említést a Pogányhavas oldalában található úgynevezett *Küpüs kútról*,³³ közelében a sziklában látható nyomokat is megemlítve. E havasi forrás még manapság is létezik, máig is e néven ismerik a környékeliek, helyét azonban már csak kevesen tudják pontosan. S bár Szent Lászlóval kapcsolatos eredetet nem fűznek hozzá, vizét átlagon felüli tulajdonságúnak tartják, nyilvánvalóan azért, mert a kút a mondák szerint már László idejében is létezett, és a király maga is járt mellette (ivott vizéből...).³⁴ A Küpüs kút legközelebbi analógiájára a marosszéki Nyárádszentlászlón lelhetünk, ahol a falu határában említett Királykút mindössze arról nevezetes, hogy László egy vadászat alkalmával ott pihent meg,³⁵ ám vízfakasztásról sem Orbán Balázs monográfiája, sem a

későbbi gyűjtések nem tesznek említést. Szembetűnően gazdag ellenben a gyimesi Szent László-mondakör azon szövegekben, melyek az e tájon fennmaradt, Lászlónak tulajdonított sziklában látható nyomokról számolnak be. Értéküket növeli, hogy egytől egyig helyi mondák, s mind földrajzilag, mind tartalmilag több variánsuk létezik. E folklórszövegek legnépesebb csoportja természetesen ugyancsak a Pogányhavas-Széphavas környéki mondai eseményekhez köthető. Egyes történeti adatok a széphavas kápolna közelében is tudnak egy olyan kőről, amelyben Szent Lászlótól eredő nyomok láthatók,³⁶ a legtöbb adat azonban a Pogányhavas oldalában, a Küpüs kút környékére utal. E nyomokról már Loseiner kéziratok munkája is szót ejt, Gegő Elek pedig a múlt század harmincas éveiben Moldva felé tartva személyesen látta. Harminc évvel később Pesty Frigyes helyi adatközlője e nyomokról részletesen is szól:

„*Pogány havas*, mellyet a pogány törökök elleni álló helyrül használták a székelyek. Szent László, azon havasi nyak melyen Szent László és Apostoli királyunk Lovának 2 hátulso lábnyoma és vizeles helye egy megmozdíthatatlan és vassal vágthatatlan kőbe látható jelenleg is a holis a nevezett király tiszteletére régi időben kápolna állott melynek romjai mostan is láthatók.”³⁷

A későbbi forrásokban és mondaszövegekben sem a vágthatatlan kő motívuma, sem a lóvizeles nyomának említése nem bukkan fel többet, ezek tehát olyan archaizmusok vagy színes egyéni változatok, melyek az idők folyamán kikoptak a helyi köztudatból. Gegő Elek a kocsisa által mutatott kőben a ló „nyomdokát” említi, míg Orbán Balázs két, lóláb nyomához hasonló bemélyülésről ad hírt. Az utóbbi években gyűjtött mondaszövegekben szinte egyöntetűen csupán egyetlen pata vagy patkónyomról tesznek említést, amely egy nagy lapos kőben látható:

„Szent László fehér lovával, ahogy jöttünk Pogányhavasra Szépvízára, anyám mondta, jertek, itt valamit mutatok. Jöttünk az úton ki... még a kő lágy vót, Szent László lovának nyoma jól látszott a kőben. Azután a kő megerősödött.”³⁸

„Tetszik tudni, hogy ide lóháton kijött, s itt ahogy kövek vótak, vót itt egy lapos kő; mondta az én férjem, ők látták, de ugye gyerekkorikba. Ahová belelépett, a lova lába nyoma látszott. Lágy vót a kő. S a nyoma megmaradt.”³⁹

„A patányomot még láttam es. Szépvíz felé hajtott, és az oldalon ott vót egy kő, ott a lova nyoma látszik a kőbe. Három nap s vagy három hétig kerítették, hogy fogják meg a tatárok, s nem tudták megfogni. Ott a

lovával reáugrott, s bément. Osztán bément Szépvizre a lova, s megsza-
badult. Nem tudták elfogni. A hegyen el kell menni, az út vezet, s akkó
bémenni a kaszálóról a legelőre, s a legelőről menyen bé, egy kicsi
lapanyok formája van a helynek, s akkor ott bojtos van, s akkor a bojto-
son indul el, balról egy olyan kő látszik, ott belésuvadt a ló nyoma. Sza-
badon látszik, de az a muhu befogja a követ. Csak egy nyoma látszik,
körülbelül a bal hátsó lábának a nyoma. A környéken más szikla nincsen
es, ez az útszélen van, ez a nagy lucska kő.”⁴⁰

Tekintve, hogy az adatközlők egy része a Kúpüs kút közelében említi
e patanyomokat, nem zárható ki annak lehetősége, hogy a Torda környé-
kén és Biharban oly elterjedt ló általi vízfakasztás motívuma valaha
gyimesi hagyománykörben is megvolt. Ezt a feltételezést erősíti, hogy
László lova a mondaszövegek többségében táltosi tulajdonságokkal ren-
delkezik. Konkrét adat mindenestre nem áll rendelkezésünkre, mint
ahogy szembetűnő az is, hogy a vízfakasztás csodáját kiegészítő
élelemszerzésnek sem akadtunk nyomára. Persze szórványosan előfordul-
hat, hiszen ez utóbbi történet része László egyházi legendájának is, annyi
azonban bizonyos, hogy szerves része korábban sem lehetett a szent ki-
rály gyimesi hagyományvilágának.⁴¹ Nem így a tárgyalt motívum, mely-
nek egy másik színes csoportjára lelhetünk a Bagolykőről szóló monda-
szövegekben.

E magányos, impozáns szikla a gyimesi hegyvilág egyik legeldugot-
tabb részén, a Bükkhavas pataka felső folyása közelében, az abba tor-
kolló Nagysarok pataka fejében emelkedik. E tájék benépesülése a múlt
század végére tehető, de nyári szállások már bizonyára korábban is voltak
a környéken. Annyi bizonyos, hogy a Bagolykővel kapcsolatos Szent
László-mondák aligha lehetnek másfél évszázadnál régebbiek, és mintá-
jukat, eredetüket szintén a széphavasi-pogányhavasi mondaciklusból
vették. Ismeretük helyi kutatásaink szerint mindössze a Hidegség patakára
és annak mellékvölgyeire terjed ki, e kistájon viszont jórészt általánosnak
tekinthető, köszönhetően annak is, hogy alig három évtizede a környék-
beli esztenások egy kápolnát építettek a közelében, melynek Szent Péter
napi búcsúját sokan keresik fel. Az itteni mondaszövegek szerint László
serege a Bagolykő alatt csap össze az ellenséggel, és a király a sziklán
letelepelve figyelő az ütközetet:

„A másik a bagolykői mondaféleség, hogy látszik a leülésnek a helye s
a lova lábának a nyoma. A néphit így tartsa mindenestre. A feneke helye

látszik, mint egy embernek, ha le szokott ülni, és akkor látszik egy nagy patanyom: lovának két mellső patája, ugyanabba a kőben.”⁴²

„Mikor a kő még lágy vót, akkor járt Szent László ezen a tájon. S verekedett a pogányokkal. S akkor hogy Jávárdiba es járt vót. A Bagolykő tetején látszik a nyom. Én is jártam ott. S akkor, hogy az a nyoma vóna... S tényleg, kicsit hasonlít is, ahogy így ül, a feneke helye, úgy látszik, s a lábának a sarka helye. S akkor még mintha valami csikónyom is lett vóna ott...”⁴³

„Azt mondták, hogy akkor még a kő annyira lágy vót, hogy mikor Szent László felment, hogy szétnézzen a Bagolykő tetejéről, s ahogy fordult meg a kőn, a lovának a patája ahogy fordult meg, a patkó nyoma látszik benne. Hát ezt mondták. Ez nem mondabeszéd vót. Azt mondták a régi öregek, hogy ez igaz vót.”⁴⁴

„Ő elindult, azt nem tudom megmondani tüzetesen, hogy melyik részből indult ő, s itt az ellenség várta. Az ellenséget ő kikerülve, hogy lássa, még elől ellenség nincs-e; itt van a Bagolykő, lehord a határra. Oda leült, s hogy szent ember vót, ahogy a köre leült, a két lábát tette, s így még a sarka helyei is látszódnak, s a feneke helye is. S ahol a lovával átment a sziklán, a patkónak a nyomai végig látszódnak a sziklán. Sok. Ahogy átment a kövön, végig látszik, s beléhaladt vagy ennyire a lába a kősziklába. Egy ilyen arasznyit. Úgyhogy bármikő, húsz év múlva tetszik erre jönni, meg tudom mutatni, nem vallok hazugságot.”⁴⁵

Még egy olyan hely van e vidéken, ahol helyi hagyományok alapján ismeretes e mondatípus. Igaz, a Magyarcsügés nyugati határában emlegetett sziklában látható nyomokról már csupán szikár szövegekölélésekkel rendelkezünk („Szent László lovának a lába”), a mondai háttér kikopott mögüle. Balogh Ödön századunk közepén olyan változattal is találkozott, hogy az Krisztus lovától ered,⁴⁶ az általunk megkérdozettek körében azonban erre nem találtunk példát – aki még egyáltalán tudott róla, a Szent László-i eredetet hangoztatta. Az azonban ma már megállapíthatatlan, hogy itt, Moldva és Gyimes határán e motívum léte, megjelenése még a csíki-gyimesi hagyománykörrel, avagy immár a moldvai csángók László-kultuszának hatásával magyarázható-e.⁴⁷

A gyimesi Szent László-mondakör egy további markáns vonása Szent László lovával kapcsolatos. Léven hogy átlag feletti képességekkel bíró hős, társa-segítője is rendkívüli tulajdonságokkal rendelkezik. Míg azonban a Torda környéki hagyományban a ló táltosi vonásai csak a vízfakasztás alkalmával, azáltal mutatkoznak meg, a gyimesi szövegekben egy

ennél jóval színesebb és általánosabb érvényű képre lelhettünk. E gyimesi vonások több ponton is a palóc hagyományokból ismertekkel mutatnak rokonságot: László lova hegyeket ugrik át, a levegőben is tud járni, sőt (és ez már csakis gyimesi tulajdonság) beszél is, tanácsaival segíti gazdáját. Az itt jelzett táltosi vonások egyike-másika a legtöbb gyimesi mondában fellelhető (leginkább Szépvíz névmagyarázó mondájában és a sziklában megmaradó nyomok eredetének taglalásakor), e motívum azonban többnyire szervesen beágyazódik a szövegek környezetbe. Olykor azonban magában is megemlítetik:

„Szent Lászlónak olyan lova vót, hogy táltos vót. Olyan vót, hogy egyik hegyről ő megugrott, a levegőbe mintegy járhatott.”⁴⁸

„Táltos paripa az vót, régen vót. Azt mondták, hogy Szent Lászlónak is táltos paripája vót. Szép fehér paripa. Azt mondták, hogy mikor ment valahova, csak azt mondta, csak kérdezte őt: – Úgy menjünk, mint a szél vagy mint a gondolat? S vitte őt, vitte úgy, hogy túlnyomóan haladott. S megmondta a gazdájának, hogy mi fog történni, hogy milyen veszély fenyegeti. Beszélni is tudott. Beszélni tudott a gazdájával, de mással nem.”⁴⁹

Egy Salamon Anikó gyűjtötte Bükkhavas pataki szövegben pedig e ló mint segítő társ már-már emberi tulajdonságokkal rendelkezik.⁵⁰ A táltosi motívum legrégebbi környékbeli előfordulásáról Kőváry ad hírt, midőn arról ír, hogy László lovával a hargitai Nagyerdő széléről egy ugrással a csíksomlyói Sályator-kápolna helyére ugratott.⁵¹ A ló különleges tulajdonságait mind Szépvíz, mind a Tordai-hasadék kapcsán megemlíti Orbán Balázs is;⁵² Torda környékén főként a helyi románság folklórában kap szerepet e meseivé színezett vonás.⁵³ A csíki Szent László-hagyományok ezen vonatkozása él tovább Báthori Endre hagyománykörében, valamint Gyergyóban a Bákainé nevű táltosasszonyról szóló mondákban is⁵⁴ – találó példáját adva annak, hogy a motívumelvándorlás még egy ilyen általánosan ismert és kedvelt hős esetében is bekövetkezhet (sőt: többnyire éppen e népszerűség miatt történik).⁵⁵

Az egyes mondákban táltosi jegyekkel is bíró király szentségét hangsúlyozó kitételek bár egyházi hatásra vallanak, alighanem a hagyománykör alaprétegéből erednek. Jellemzőnek is mondható, hogy Gyimesben ezek a leírások korántsem egy sematikus szentképet rajzolnak meg:

„Míg ő vót a király, Erdélyt elfoglalni nem tudták. Olyan vezér vót. Nagy magos ember. Fehér lova vót nekije es, mint Horthy Miklósnak.”⁵⁶

„Az egy igazi királyember vót. Rendes vót, így hallottam a vénektű. Csak jót meséltek róla. Ment a Szentföldre, és mindenütt csak ezt a szent ígét hirdette, hogy maradjon meg a hit. Szent ember vót.”⁵⁷

„Szent László nagyon szép ügyes vitéz vót, olyan kardos vitéz. Ez az ő kápolnája. Ő építette, persze, hogy ő. Erőst szerette ő itten, azért építette itt a kápolnát.”⁵⁸

Ez utóbbi kitétel László szentségének és e vidéken jártának a gyimesi nép tudatában legfőbb bizonyosságához vezet át. Mint utaltunk rá, az elbeszélők többnyire a Széphavasra vagy annak közvetlen környékére lokalizálják a mondabeli eseményeket (valóságos történésekként), egyszersmind a kápolnának Szent László-i eredetet tulajdonítva (vagy ő építi fel vitézeivel, vagy a pogányok feletti győzelem emlékére utólag emelik).⁵⁹ A ma már csak fundamentumában létező kápolna múltjára és a helyi néphagyományban betöltött szerepére már utaltunk,⁶⁰ nem eléggé kutatott azonban a Csíkból Moldvába települt csángóknak az itteni búcsúkon játszott szerepe. Orbán Balázstól tudjuk, hogy a Csíksomlyóra igyekvő moldvajak útja a Kabalahágón keresztül vezetett, és a somlyói kegyhelyről visszatérve itt búcsúztak el ünnepélyes külsőségek közepette az őket elkísérő csíkiaktól.⁶¹ A Szent László-kápolnát felkereső „tyár magyarok” emléke máig is él a környékbeli patakák lakóinak szóhagyományában.

A széphavasi mondanakör lezárásaként is értelmezhető az a mondatípus, amely eddigi ismereteink szerint Gyimesen kívül csak Moldvában ismeretes és minden bizonnyal a Kárpátokon túlról került át az itteni szóhagyományba. Első említésére a szereti domonkos kolostorban írt Magyar Évkönyvet kivonatoló Eustratie logofăt-féle krónikában lelhetünk.⁶² E Moldvában őshonos mondatípus vizsgálatával egy külön – közeljövőben megjelenő – tanulmányban is foglalkozunk,⁶³ ezért itt csak a gyimesi változatokra koncentrálnak. Az utóbbi években folytatott gyűjtéseink során négy ilyen szövegnek is a nyomára leltünk, s ezek egyike mintegy láncszemként is felfogható, hiszen a moldvai határon fekvő Gyepécén jegyeztük fel. Lássuk először azokat a szövegváltozatokat, melyek a mondatípus lényegére koncentrálnak, vagyis a római katolikusok nagybőjtjének későbbi kezdetére keresnek magyarázatot:

„Háborúba vót, s elérkezett húshagyat, s akkor ő visszaüzent, étesítette az otthoniakat, hogy várja vissza a nép, hogy ő es húshagyatoljon, mert kedden este visszajő. Így mondta: kedden este visszaérkezik; s akkor vasárnap este kellett vóna legyen húshagyat, s kedden estére ért vissza. S

így marasztalták. Így van most is a római katolikusoknál. Hogy megvárják, két nappal tovább, ahogy Szent László mondta.”⁶⁴

„Annyit tudok, hogy a húshagyati keddet – addig húshagyat vasárnap szokott lenni –, s akkor ő el vót hadba, s kedd előtt nem ért haza, csak keddre ért haza. S akkor a pápának izent, hogy a húshagyatot addig ne tartsa meg, amíg ő haza nem ér. S ő csak keddre ért haza. S azért tették keddre húshagyó keddet. Hogy akkor ért haza. Hogy együtt tartsák meg az ünnepet. Ezt az őregeinktől hallottam.”⁶⁵

„Szent László aszonta, akik átolállottak a kereszténységre, hogy: Hagyjátok el a húshagyatot kedd estére, me akkorra visszajövünk! Me a pogányokat el kellett hajtsák valameddig. Me a pogányok es olyan okosok vótak, tudja-e, hogy felszíjaztak az út mellé egy nagy darab fát, s akkor kikötték csapra, s amikor odaértek Szent Lászlóék vagy Szent Istvánék, s a pogányok ott elmentek, s a csapot kirántották, s a fa... brrr... reájuk omlott. Azt mondta: húshagyatra nem leszünk itthon, de hagyjátok el vasárnapról húshagyatot kedd estére, hogy kedden estére visszajövünk, s akkor húshagyatot megtartsuk! Azé van húshagyó kedd.”⁶⁶

E húshagyat-mondákba ágyazódik be az az egészen különleges, novellisztikus történet, mely László (álruhás) hazatérését meséli el. E külön mondatípusként is értelmezhető változat eredete ugyancsak a moldvai csángó szájhagyományban keresendő;⁶⁷ legszínesebb előfordulásaira azonban a gyimesi völgyekben lelhetünk. Salamon Anikó 1972-ben jegyzett fel Bükkhavas patakán egy máig páratlanul gyönyörű mondaszöveget,⁶⁸ melyre azonban a terjedelmi korlátok miatt csak utalni vagyunk kénytelenek. Két évtizeddel később, jóval szikárabb formában, egy Kápolna pataki gyűjtésben is felbukkan a történet,⁶⁹ e sorok írója pedig az eddigi legnyugatibb előfordulására lelt két esztendővel ezelőtt a Tatros forrásvidékén – szintén már valamelyest romlott formában:

„Szent László milyen sokat vót a háborúba, s vót két kis fia, igaz-e. Vót két kis fia, s a testvérihez ment előre. S akkor aszonta a testvére, hogy: az esti haragodat hagyd reggelre, vagy a reggelit hagyd estére! Me má nagyok vótak a fiuk. S ő benézett az ablakon, s látta a két nagy fiut.

Akkor ugye ő meggondolkozott; vagy még nem es vótak megszületve, ami előtt elment, ezt most má nem tudom megmondani. Aztán csak visszament a feleségihez, a királynőhöz: akkor hát az ő fiai – de má 16 évesek vótak. Tizenhat évig vót háborúban. Ezt nekem is egy régi asszony mondta. Megharagudott, hogy két fiu van ott. Nagy fiuk – mer hát mondjuk egy királynő nem is lehetett úgy megütödvé, az alatt a tizenhat év

alatt, ha fiatalok vótak, akkor vót az első gyerekek, tizenhat évre, hát az még fiatalasszon. S akkor megharagudott, de a testvére megmondta: hagyja a haragját – egyiket estére, másikat reggelre. S akkor addig hely-rejött a dolog. Hát aztán: hazament. Bement, s akkor osztán bement a feleségéhez: s há az ő fiai vótak. De hogy má milyen nevük vót, én igazán nem tudom.”⁷⁰

Eredetileg talán szintén a moldvai-székely Szent László-hagyománykör része lehetett az a patrocínium-csoda néven ismeretes monda, melyet a XV. századi, Váradon összeállított Dubniczi Krónika őrzött meg. A holtában népe segítségére siető hős toposza a kora keresztény szentéletrajzok egyik népszerű tartozéka,⁷¹ e motívum azonban a magyar (székely) szóhagyományban már eredetileg is létezett, jelzi ezt Csaba királyfi visszatérésének mondája, melyre már Kézai Simon krónikája is utal. Szent László patrocínium-csodája mindenesre a Csabamondától független fejlemény, bár közvetett hatással nyilván lehetett kialakulására, amennyiben az az 1345-ös diadalmas hadjárat nyomán született meg. A váradi eredetet támasztja alá ugyanakkor az, hogy a legendáriumban közvetlen mintaként használt Demeter kultusza a középkorban Váradon és környékén az országos átlagnál is virágzóbb volt,⁷² maga Várad pedig mint a mondai történesek egyik helyszíne is, a hadjárat kiindulópontja lehetett. A fennmaradt folklóradatok egy része nyilvánvalóan olvasmányélmény nyomán került elmondásra, a szórványos adatok többsége azonban a középkori tradíciók továbbélését sejteti. E feltételezésünket erősítik azok a variánsok is (a bihari Szentkozmadamján eredetmondája,⁷³ a gyergyói Bákainé-mondakör⁷⁴), melyek nyilvánvalóan a helyi Szent László-hagyományok felhasználásával alakultak ki. Az általunk feljegyzett Szent László-monda is a szóhagyományból veszi eredetét:

„Szent László királyval még csodák is történtek. Szobor vót csinálva. Akkor is a csikiak verekedtek valamilyen más nemzettel. Azt nem tudom megmondani, tatárok vótak-e, mik, mindenesetre verekedtek. Egy tiszt odament, s imádkozott. Egy magyar tiszt, a szobor előtt: Szent László, könyörögj értünk a Jóistenhez, hogy ne veszítsünk! Ne veszítsük el a háborút! Akkor gyorsan, ahogy a lován vót, abba a helybe megindult, ment harcolni, s az ellenséget megsegített levérni. S visszament, s visszaállott oda a helyire, s akkor úgy ottmaradt. Beszélték a nagyapáink.”⁷⁵

A pogány ellenséggel vívott harcokat felölelő ún. széphavasi monda-kör mellett a gyimesi Szent László-történetek egy további, jól körülhatá-

rolható csoportját alkotják azok az eredetmagyarázó mondák, melyeknek a szent király ugyancsak központi, aktív hőse. Ezen etiologikus mondák között külön érdekességgel bírnak azok a szövegek, melyek Lászlót a teremtő hős mítoszi jegyeivel ruházzák fel. E folklóradatok azonosak abban, hogy a (környékbeli) köveket László szilárdította meg:

„A régi öregek mondták, hogy akkor még a kő lágy vót, tetszik tudni. S a pogányok kerítették. És kérte az Istent – már érték el, meg akarták gyilkolni –, hogy erősítse meg a köveket, mer a lovával nem tud menni annyira. Hogy a lova tudjon menni. S úgy osztán megmeneküt.”⁷⁶

„Szent László, úgy tudom, a pogányokat elhajtotta. Itt van egy hegy, Pogányhavasnak hívják. Ott vót a pogányoknak még, a romjaik is láccódnak ma is. Aztán Szent László király hajtotta vót őket. A következő falu Szépvíz. Amikor ott hajtotta, de azt mondják, hogy a kő akkor még lágy vót, a lovának a lábanyoma láccik ma is, láccik a kőbe. Akkor azt mondta:

– Te Isten, ha kő, legyen kő, s ha nem, legyen föld!”⁷⁷

„Az Úristen úgy megsegítette, víz nélkül vótak maradva, hogy abba a helybe forrás fakadott, így hallottam a nagyanyámtól, forrás fakadott, s a föld megerősödött, hogy kőé vállott. S akkor lett a földből olyan erős, hogy azt nevezik kőnek.”⁷⁸

„Szent László király, mikor a földön járt, a lovával úgy ment a mezőn, hogy a lónak imítt, amott járt a patkó. De lágy vót a föld. S belépett a ló a kőbe, s beléragadt a lábával, s akkor felkapta a kezit, a feltette az Istenhez, s azt mondta: »Uram, Teremtőm, a követ teremtsd kőé, s a földet földé.« S akkor a jóisten a követ kőé teremtette, s a földet földé. Na, többet sohasem élt a kő. Addig nőtt a kő. Addig úgy nőtt a kő, hogy. A Kurmaturán látta-e, hogy milyen kövek vannak? Nahát, látta-e, ment fel az égnek.”⁷⁹

Az idézett példákban szereplő „mikor a kő még lágy volt” formula állandó motívuma a sziklában látható nyomok eredetét magyarázó mondaszövegeknek is, melyekről már ezt megelőzően szóltunk, bár lényegileg ugyancsak etiologikus mondák. A gyimesi Szent László-mondakör mítikus rétegét alkotják azok a már csak bűvópatakként fellelt szövegek is, melyek arról adnak hírt, hogy László engedte le a környező völgyeket borító vizeket:

„Egy öreg bácsi mondta – már meghótt –, hogy Gyimeseken hetven évvel hamarabb laktak az emberek, mint Csikba. Mert a Csik víz alatt vót. És akkor elmentek, Szent László eresztette le a vizet Tunsádon. A szoros-

nál. S akkor lement a víz, s azután ott es laknak. Szoval az ő idejibe történt mindez.”⁸⁰

„Szent László király, ő is kemény vaskezü király vót. Ő járt itt a gyimesi hegyeken. Osztán azokba az időkbe vót, mikor Csik tó vót, az összes Csik tó vót. Tusnádfürdőnél Szent László vágatta le a hegyet, s a csiki tavat leeresztette. E’ lehetett olyan 1100–1200-ban. Ott sok veszte-sege vót, sok embere pusztút el. A víznek nagy vót a nyomása, és a hegyet elszakasztotta, és sok ember áldozatul esett.”⁸¹

„László ideibe történt, hogy Szent László eresztette le a vizet. Régebb a Gyimesek helyén is egy nagy tó volt. László király vágta keresztül a hegyet lent Palánkánál, s úgy folyt le a sok víz. A régi öregek így es beszéltek.”⁸²

Talán bizonyos genetikus kapcsolat is feltételezhető az imént közölt mondák és Szépvíz névmagyarázó mondája között. Néhány változat ugyanis erre utal. E névmagyarázó mondák a gyimesi Szent László-hagyománykörön belül egy további alcsoportba sorolhatók, s népszerűségüket jelzi, hogy idősebb adatközlők szinte kivétel nélkül ismertek ilyen. A gyűjtött szövegek túlnyomó többsége Szépvíz község néveredetének mondáját meséli el, de vannak adatok arra is, hogy egyes csíki települések (Csíkszentmihály, Csíkszentmihály) és a környező hegyek (Pogányhavas, Széphavas) elnevezése is László királynak tulajdonítható. Az alábbiakban lássunk néhány példát a legjellemzőbbnek tartott Szépvíz-mondára:

„Szent László királyról es beszéltek. Csíkszépvíz községet arról neveztek el... ők mentek s háborúztak, valamilyen más nemzetiségekkel. S akkor azt a Csík vármegyét mind víz lakta, mint egy tót, mind víz lakta. El Tusnádfürdőtől el Szépvízig. S amikor ideértek, a ló szomjas vót, ő azt mondta, hogy – ő a ló hátán vót, odaeresztette a tóhoz, s olyan szép tiszta vót a víz; mondta: Igyál lovam, ebből a szép vízből!”⁸³

„A régi öregek mesélték, hogy Szent László mondta volna, mikor belátott Csíkba, hogy: No, micsoda szép víz! Csíkszépvíznek innen lett a neve.”⁸⁴

„Szent László királyról aszonták, hogy róla van elnevezve Szépvíz; aszonták, hogy itt vót lóháton, s akkor – tényleg olyan szép es az a Szépvíz, olyan apró szemcsék vannak benne –, s aszonták, a kantárszárát elértesztette, s aszonta: Igyál, lovam, ebből a szép vízből! S akkor Szépvíznek nevezték.”⁸⁵

„Tetszik tudni, Szent László ment lóháton. Ahogy beszéltek a régi őseink. Itt Szépvízre a lovát bevezette, vót szép tiszta víz – mint itt, szép

tiszta víz – azt mondotta a lovának: Na, igyál ebből a szép vízből! S azóta is annak úgy maradt a neve: Szépvíz. Nem a községről megy a menet, aki megérti, hanem szép vizet ivott a ló, a Szent László lova. Úgy mondják sokan: Szépvíz. Nem Szépvíz, szép víz.”⁸⁶

Egy Bosnyák Sándor gyűjtötte mondaszöveg a fentiek egy egészen különleges változatát tartalmazza. Érdekessége, hogy benne Szépvíz névmagyarázó mondája összekapcsolódik a Szeret folyó elnevezésével, melynek párját az ötszáz évvel korábbi moldvai Magyar Évkönyvben leheljük meg:⁸⁷

„Szent László a lovát reaeresztette a vízre, s azt mondta:

– Igyál lovam.

S akkor a ló azt mondta, hogy:

– Iszom, mert ez szép víz.

A ló így mondta. S továbbment. A Szeret vizinél szintén:

– No iszol-e, lovam?

– S igen – azt mondja –, mert ezt szeretem.”⁸⁸

Egy Antalok patakán gyűjtött monda szerint maguk a csángók is Szent Lászlótól nyerik nevüket:

„S ment a moldvai hegyeken, verekedett a pogányokkal, s vótak csángók. S azok kísérték. Méntek, László pártjára álltak, azok is ültek lóhátra, s mentek. Azoknak mind csengő vót a nyakikon. S amint László ment, s ezek is vágattak utánna, ügettek, hát visszafordult, s azt mondta: Ezek miféle csángatók? Osztán hogy má csengők vótak, a nyakikon csengő vót, hát csángattak, csengettek; s aztán hogy a csángók nevik erről kezdődött volna, hogy csángatók, s osztán csak csángók lettek.”⁸⁹

És mint láttuk, a gyimesi hagyomány szerint a széphavasi kápolna is a legendás királytól veszi eredetét, azaz egy esetleges katalogizálás során az erről szóló szövegek leginkább az alapítási mondák között tárgyalandók. Mivel azonban e mondacsoport a László-hagyománykörön belül nem alkot önálló egységet, az itt említendő folklórszövegeket az eddigiekben, illetve másutt már részletesen áttekintettük.⁹⁰ Maradt még néhány olyan gyimesi Szent László-monda, melyek egyetlen eddig tárgyalt egységbe sem illeszkednek szervesen. E sorok írója számára is meglepetéssel hatott a Szent László nemesei mondájának gyimesi felbukkanása:

„S akkor hogy hát annyira szerették a katonái, hogy a háborúba kiesett a kerékszeg, s a katona az ujját odaszúrta, hogy a kerék ne essen ki.”⁹¹

E mondatípus leginkább a délnyugat-dunántúli tájakon, Baranyában, Somogyban és főként Zalában elterjedt, az e típusba tartozó Szent László-

ló-mondák túlnyomó része is innen ismert.⁹² Maga a mondatípus azonban nem ismeretlen Erdélyben sem, mint arra a Toldalagi család címere és a családi eredetmonda bizonyosság.⁹³

Maradt még néhány olyan gyimesi mondaszöveg, melyeknek bár ugyancsak Szent László a hőse, egyéni változatoknak tekinthetők, lévén hogy az elbeszélte történet más mondai-történeti személy hagyományköréből került át. Az egyik ilyen folklórszövegben Báthori Endre és Szent László mondakörének elemei keverednek, de abban a tragikus sorsú erdélyi fejedelem hagyományköre a domináns, olyannyira, hogy az elbeszélés szerint a Szent Lászlónak nevezett hőst is lefejezik. Egy másik Bükkhavas pataki szövegben László menekülésének motívuma és egy történelmi témájú olvasmányélmény keveredik: Szent László itt a Károly Róbert-féle Havasalföld elleni balsikerű hadjárat szenvedő hőse lett. Nagyon is gyimesi ízü és hangulatú ellenben az a történet, amely a teper-tős puliszkát kanalazó királyról és a vendégét kioktató juhászról szól,⁹⁴ a Szent László-mondák sorában azonban ez az epizód is szerveslenné hat, már csak azért is, mert az a magyar népköltészetben szinte kizárólagosan Mátyás király alakjával kapcsolatosan ismeretes (kivált a nyelvterület északi részén népszerű).

Az eddigiekben áttekintett gyimesi Szent László-mondakör a valaha az egész magyar nyelvterületen virulens Szent László-hagyományoknak mindössze egy kicsiny szeletét tartalmazza. Hogy e zárványhelyzetben mégis az egykori teljességet képes tükrözni még most, a XXI. század küszöbén is, az leginkább e hagyománykor őrzőinek, a gyimesiek azon több nemzedékének köszönhető, akiknek múlthoz való viszonyát a hagyománytisztelet mellett az az üde szellemi frissesség, teremtő képzelet is meghatározta, mely nemcsak megőrizni, de továbbformálni és továbbbővíteni is képes volt a kapott örökséget. Még itt az isten háta mögötti patak völgyekben is, ahol e teremtő képzelet főként a különféle hiedelem-történetekben öltött formát.

A gyimesi csángók Szent László alakjához fűződő viszonyára befejezésül engedessék meg egy szemléletesnek érzett, bár végtelenen szubjektív példa. E sorok írója 1997 nyarán egy felvidéki barátját a Székelyföldre elkaluozolva, a túsába egy rövid gyimesi kirándulást is közbeiktatott: a reggeli busszal érkezünk Gyimesfelsőlokra, és a sántateleki megállótól gyalog indultunk Ciherek patakán élő ismerőseimhez. A Tatros hídját elhagyva egy idős néni ért be szekerével, és kéretlenül is a szekérre invitálta a hátizsákos vándorokat. Természetesen örömezt elfogadtuk, s a

kibontakozó beszélgetésben a történeti hagyományok iránt is érdeklődő társam kedvébe akarván járni, Szent Lászlóról kezdtem faggatni az öreg-asszonyt. Mintegy előre bocsátva, hogy úgy tudom, úgy hallottam errefele, hogy Szent László itt harcolt a pogányokkal a környező hegyeken, hogy a kápolna is az ő tiszteletére lett építve... A néni – kezében a gyep-lővel – közömbös arccal bólogatott, majd rövid szünet után magától értődő természetességgel csak ennyit felelt:

– Mondják, beszélük... de mostanában nem járt erre.

Szakirodalom

- ARANY János
1973 *Naiv eposzunk.* In: *Arany János összes prózai művei.* Buk. 294–308.
- BALLÓ István
1899 *Szíves tájékoztatásul.* Csiki Lapok április 12. 3.
- BALOGH Ödön
1942 *Néprajzi jegyzetek a csüggési magyarokról.* Erdélyi Tudományos Füzetek 136. Kolozsvár.
- BENEDEK Elek
1967 *A táltos asszony.* (Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József) Bukarest.
- BERZE NAGY János
1925 *A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai.* Ethnographia 97–105.
- BOLDIZSÁR ZEYK Imre
1992 *Szent László pénze.* Honismeret 3. 7–8.
- BOSNYÁK Sándor
1977 *A bukovinai magyarok hitvilága.* I. Folklór Archívum 6. Bp.
1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* Folklór Archívum 12. Bp.
1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága.* Folklór Archívum 14. Bp.
1984 *A bukovinai magyarok hitvilága.* II. Folklór Archívum 16. Bp.
1992 *Az ördögök szabadon jártak.* Száz gyimesvölgyi rege. Örökség 1. 10–24.
1993 *A magyarok krónikája.* Örökség 2. 1–61.
- CASTIGLIONE László
1969 *Szent lábnymok Indiában és a görög-római világban.* In: *Antik tanulmányok.* 153–166.
- CAUWENBERG, Étienne van
1927 *Les pelerinages expiatoires et judiciaires.* Louvain.
- CSOMA Gergely
1988 *Moldvai csángó magyarok.* Bp.
- DEMÉNY István Pál
1997 *A magyar szóbeli hősi epika.* Csíkszereda.
- DOMOKOS Pál Péter
1987 *A moldvai magyarság.* Bp.

- FARAGÓ József – FÁBIÁN Imre (közzeteszi)
1995 *Bihari népmondák*. Nagyvárad.
- GÁBOR Gyula
1912 *A pogányhavasi Szent László kápolnácska emlékéért*. Csíki Hírlap 21. sz. 5.
- GEGŐ Elek
1838 *A moldvai magyar telepekről*. Buda.
- GUNDA Béla
1990 *A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál*. Népi Kultúra – Népi Társadalom XV. Bp. 37–86.
- HEGEDŰS Lajos
1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. (Népnyelvi szövegek moldvai telepesektől) Bp.
- HORGER Antal
1913 *A csángó név eredetéhez*. Magyar Nyelv 418–421.
- HORVÁTH Cyrill
1928 *Középkori László-legendáink eredetéről*. Irodalomtörténeti Közlemények 22–57, 161–182.
- JAKÓ Zsigmond
1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp.
- JÁKI Sándor Teodóz
1997 *A legkeletibb Szent László-szentély nyomában*. Honismeret 3. 24–27.
- KERNY Terézia
1996 *László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301)*. Tanulmányok a honfoglalás és Árpád-kor folklórából. (Szerkesztette Pöcs Éva és Voigt Vilmos) Bp. 157–197.
- KÖVÁRY László
1853 *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár.
1857 *Száz történeti rege*. Kolozsvár.
- KRISTÓ Gyula
1972 *XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány*. Ethnographia 53–70.
- LÁSZLÓ Gyula
1993 *A Szent László-legenda középkori falképei*. Bp.
- LÚKÓ Gábor
1936 *Moldva alapításának mondáihoz*. Ethnographia 48–56.
- MILES, Matthias
1670 *Siebenbürgischer Würg-Engel*. Hermanstadt.
- MAGYAR Zoltán
1996/a „Keresztény lovagoknak oszlopa”. Szent László a magyar kultusztörténetben. Bp.
1996/b *A széphavasi Szent László-kápolna és búcsújáráshely*. Néprajzi Látóhatár 1–2. 99–105.
1997 *Szent István alakja a moldvai csángó néphagyományban*. Honismeret 4. 3–8.
1998 *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár.
- ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. I–IV. Pest–Bp.
1986 *Torda város és környéke*. I–II. Bp.

- OSVÁTH Pál
1875 *Bihar vármegye Sárreți járása leírása*. Nagyvárad.
- PAAL Gyula
1877 *Bákainé*. Magyar Nyelvőr 177–178.
- PESTY Frigyes
1864 *Kéziratos helynévtára*. (Gyimesfelsőlók, Csíkszépvíz, Csíkszentmihály) Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára.
- 1888 *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Bp.
- SALAMON Anikó
1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Bp.
- SERES András
1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Buk.
- SZENDREY Ákos
1940 *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához*. Ethnographia 87–90.
- SZENDREY Zsigmond
1922 *Magyar népmonda típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia 45–64.
1925 *Történeti népmondáink*. Ethnographia 48–53.
- SZÉKELY László
1996 *Csiki áhítat*. A csiki székelyek vallási néprajza. Bp.
- SZÉKELY Mihály
1818 *Ns. Székely Nemzet Constitutiója*. H.n.
- TANKÓ Gyula
1992 *Szent László alakja a gyimesiek mondáiban*. Honismeret 3. 5–7.
1995 *Szent László a gyimesiek tudatában és legendáiban*. Partium 1. 1–2.
- TELEKI Domokos
1796 *Egynéhány hazai utazások leírása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével együtt*. Bécs.
- TÉGLÁS István
1905 *Kirándulás Tordáról a Szent László-kútjához*. Erdély 13–17.
- TÓTH Béla
1896 *Mendemondák*. Bp.
- UJVÁRY Zoltán
1989 *Népmonda, népi emlékezet és helytörténet*. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI. (Szerk. Németh Péter) 33–40.
- VERSENYI György
1901 *Erdélyi népmondák*. Ethnographia 125–127, 219–221, 266–272, 315–320.
- VÉCSEY István
1903 *Erdészvölgy és a Kuzi monda*. II. Máramarosi Újság szeptember 29. 1–2.
- VŐÖ Gabriella
1992 *Természet – mitológia – kulturális szimbólum*. A Tordai-hasadék mitológiája. Ethnographia 3–4. 177–206.
- WLISLOCKI Henrik
1894 *Fákra aggatott fogadalmi rongyok a néphitben*. Ethnographia 320–326.
- ZSIGMOND Győző
1995 *A népi történelemszemléletről*. Felsőboldogfalvi történelmi néphagyomány ma és Orbán Balázs idejében. Néprajz és Nyelvtudomány XXXVI. Szeged. 85–102.

Jegyzetek

¹ Cauwenberg 1927. 145. Várad külvárosainak (Velece, Olaszi) vallon eredetű népesége is közzétehető a kultuszt nyugat felé.

² Kivált Nagyszalonta vidékén, miként azt az Arany János verseiben felbukkanó folklórmotívumok sokasága bizonyítja, avagy a már századunkban született Sinka István-vers (Lengyel László).

³ Arany 1973; Kristó 1972; Demény 1997.

⁴ Lásd: László 1993. 101–102, 211, 226.; Magyar 1996/a. 183.

⁵ Elég itt utalni a Tordatúr és Magyarpeterd között található Szent László kútjára, amely Erdély-szerte népszerű búcsújáróhely volt, valamint a hasadékhöz fűződő kiterjedt László-mondakörre. A tordatúri Szent László-forrás hírét jelzi, hogy arról már középkori kútfőink (Temesvári Pelbárt, Karthauzi Névtelen) is említést tesznek.

⁶ A moldvai csángók Szent László-hagyományainak vizsgálatakor célszerű figyelembe venni, hogy e települések középkori rétege a történeti és nyelvészeti kutatások szerint éppen a Nagy-Szamos felső folyásának vidékéről vándorolt ki új hazájába.

⁷ Pesty 1864; Orbán 1868. I. 104.

⁸ Szembetűnően mutatkozik meg a falképciklus spontán kultuszszervező hatása a gelencei néphagyományban.

⁹ László 1993. 101–102. Magyar 1996/a. 183. A jelenleg látható részlet valószínűleg az üldözés jelenetét ábrázolja.

¹⁰ Kőváry 1857. 107. Utal rá Wlislöck Henrik is (1894. 323.).

¹¹ Magyar 1998. Paal 1877.

¹² Magyar 1996/b.

¹³ Már a csíksomlyói búcsújárás újabb kori rétege is ilyen, de utalhatunk a gyergyószentmiklósi Both-kápolna vagy az alsíki Xantus-kápolna építésének körülményeire is.

¹⁴ Orbán 1869. II. 76.

¹⁵ Gegő 1838. 11–12.

¹⁶ Pesty 1864. Gyimesfelsőlök. Gegő Elek leírásában török elleni sáncokként említették (1838. 12.). Hasonló, Szent László tatárok elleni harcaival kapcsolatos sáncokat említ a XVII. századi Codex Bandinus is a moldvai Barlád mellett (Domokos 1987. 359.).

¹⁷ Gegő 1838. 11. Orbán 1869. II. 75.

¹⁸ Losteiner kéziratban lévő munkái, melyekre már Orbán Balázs is sűrűn hivatkozik („Chronologia Topografica provincia Transilvaniae et Siculae descriptia”, „Topografica” és „Historia” címek alatt) a csíksomlyói ferences kolostor levéltárában található.

¹⁹ Meglehet esetleges, mégis jellemzőnek mondható adat, hogy egy gyimesi monda a Tatros nevét is a lovaikat e folyóban itató tatároktól eredezteti.

²⁰ Pesty Frigyes múlt századi helynévtára „pogányok”-ról is említést tesz; a Pogányhavas elnevezése úgyszintén magáért beszél, és a székelyföldi kereszténység fáziskéséses megszilárdulásának lehet mondani lenyomata az a rengeteg adat is, mely a Székelyföldön pogányokról szóló történetekben vagy helynevekben megtestesül (Kőváry 1857. 107–108, 109–114. Orbán 1868. I. 45, 67, 69, 76–77, 152. 1869. II. 26, 46, 54, 69–72, 83. 1869. III. 69–71, 73, 84–89, 90. 1870. IV. 39, 201, 422. Gábor 1912. 5. Bosnyák 1993. 9, 10, 13. Asztalos 1994 [Ethnológiai Adattár 26147.]). Figyelemre méltó, hogy a háromszéki Bálványos várát már Zsigmond egy 1402-ben kelt oklevele is Arx Idolatriae-nek nevezi. Továbbgondolásra érdemes párhuzam, hogy a távoli Somogyban, a Koppány-féle ellenállás

törzsterületén ugyancsak az országos átlagnál számottevően több Pogány és Bálványos helynév maradt fenn.

²¹ Helyi mondaként szerepel Gyerővásárhelynél (Kőváry 1857. 119–120.), Tordaszentlászlónál (Uő. 1853. 131. Boldizsár Zeyk 1992. 7–8.), Arad mellett (Szendrey 1922. 57.), valamint Oroszhegyen (Pesty 1864).

²² Komját száda – Karácsony Julianna, 67 éves (1996).

²³ Farkasok pataka – Tankó Fülöp, 50 éves (1995).

²⁴ Uő. (1996) Egy általunk gyűjtött Antalok pataki mondaszövegben rendhagyó módon Szent István a monda hőse. E mondatípus Erdély-szerte ismeretes. Egyes változatokban a kunok szórják el kincseiket: Tordaszentlászló, Gyerővásárhely (Kőváry 1853. 131. Miles 1670. 205.), Hertelendyfalva (Ujváry 1989. 35–36.), többnyire azonban Szent László pénzérről van szó: az aranyosszéki szövegek szinte kivétel nélkül ilyenek (Orbán 1986. II. 354–355. Vő 1992. 189–190.). Távolabbi analógiák: Istensegíts, Andrásfalva, Gyergyóremete, Szék, Magyarernemegye (Bosnyák Sándor gyűjtései: 1984. 154. MOA 14565. 1992. 6. 1993. 11. 1992. 6.), Sáromberke (EA 26193 – Gub Jenő gyűjtése). E monda távoli analógiája az a máramarosi történet, melyben László fohászára a vidék szörnyetegé változik kővé (Vécsey 1903. 1–2.), és itt említendő meg ama hagyomány is, hogy a cernavodái Duna-híd pilléreit Szent László pénzéből öntötték. A mondatípus nemzetközi párhuzamainak összefoglalása Berze Nagy János tanulmányában (1925. 97–105.) olvasható.

²⁵ A kettéhasadt hegy mondájának erdélyi variánsai: Aranyosszék (Kőváry 1853. 108–109. Orbán 1986. II. 354. Vő 1992. 185–186.), Korond (EA 7357 – Dobos Ilona gy.), Istensegíts, Andrásfalva, Szentegyházásfalva, Déva, Szék, Magyarernemegye (Bosnyák Sándor gyűjtései: 1984. 154. MOA 14565. MOA 14558. MOA 14554. 1992. 6.), Sáromberke (EA 26193 – Gub Jenő gyűjtése), valamint a Bihar megyei Tóti (Bihari népmondák 1995. 214–215.).

²⁶ Antalok pataka – Mónus Berta, 71 éves (1996).

²⁷ Sántatelek – Bodor Kamilla, 68 éves (1996).

²⁸ Áldomás pataka – Antal Péter, 54 éves (1996). E rendhagyó változatot azért nem szerepeltetjük, mert bár a hasadék keletkezéséről nem esik szó, az isteni csoda itt is jelen van, és feltűnik benne egy ugyancsak gyakori motívum, miszerint az üldöző pogányok a – keletkező – hasadékbá zuhannak. A mondatípus további változatait jegyeztük fel Ugra patakan, Farkasok patakan, Gyimesfelsőlök–Sántatelken (Oroszhegy határában jelölve meg az eseményeket), Salamon Anikó pedig Jávárdi patakan gyűjtött egy ilyen mondát (1987. 40.).

²⁹ Sántatelek – Bodor Kamilla, 68 éves (1996).

³⁰ Farkasok pataka – Tankó Fülöp, 50 éves (1996).

³¹ Ugra pataka – Gergely Ilona, 65 éves (1996).

³² Sántatelek – Fábian Péter, 78 éves (1995).

³³ Pesty 1864 (Szépvíz, Gyimesfelsőlök), Orbán 1869. II. 75. 1995-ös Ciherek pataki gyűjtésünk során egy adatközlő e forrást „Szent László kútja” néven említette. A forrást Szépvízen is ismerik e néven, sőt arról is tudni vélnek, hogy László ott itatta meg a lovat.

³⁴ A gyógyító erejű forrás motívuma a másik itt nem közölt, az oroszhgyei búcsújáróhellyel kapcsolatos mondaszövegben hangsúlyosan szerepel. A vízfakasztás csodájának további gyimesi előfordulásaira (Torda környéki megjelölésekkel) Kosteleteken, Bükkhavas patakan, valamint Buha patakan leltünk, Salamon Anikó pedig Jávárdi patakából közölt egy szép mondaszöveget (1987. 39–40.). E mondatípus erdélyi előfordulásai igen sokszínű képet mutatnak. A Torda környéki változatok általában megegyeznek

abban, hogy László lova által (patája nyomán stb.) fakad forrásvíz (Vöö 1992. 188–189.), a bihari Félixfürdő és Szalacs Szent László-forrásairól szólván ugyanezt említik (Bihari népmondák 1995. 214, 215.). A tordai Királykútjáról szólván Orbán Balázs lándzsaszúrás is említ (1986. II. 354.), az oroszhegyi mondák pedig egyöntetűen kardot emlegetnek (Pesty 1864. Orbán 1868. I. 104.). László aktív szereplője több más erdélyi és moldvai szövegnek is: Hertelendyfalva (Ujváry 1989. 37. Bosnyák 1992. 16.), Istensegits, Szék, Lészped (Bosnyák Sándor gyűjtései: 1984. 154. 1993. 11. MOA 14549). A fakasztott forrás vizét egyaránt gyógyerejűnek tartják Torda környékén (Orbán 1868. II. 354. Téglás 1905. 17.; Vöö 1992. 189.; magunk is számos példát tudunk innen), valamint Oroszhegyen is (Pesty 1864.; Orbán 1868. I. 104.) – aligha véletlenül, hiszen már a váradi Szent László-fürdő is gyógyulni vágyók tömegeit vonzotta a középkorban. A vízfakasztás motívuma Erdélyben és a szomszédos részekben más mondai hősökkel kapcsolatban is előbukkan. A Maros völgyi Ugrán egy Barasó nevű hős fakaszt forrást (Orbán 1871. V. 37.), a Tartód hegyén egy tündér cselekszik hasonlóképpen (Benedek 1967. 136.), míg Ikafalván egy híres vitéz (Orbán 1869. III. 93.), Csikszentdomokos mellett pedig Báthori Endre véréből fakad életadó víz. A Nagybánya melletti Kereszthegyen Jézus a kereszttel teszi ugyanezt (EA 27142 – Görbe István gy.), Biharban pedig Mátyás, Rákóczi és Kossuth alakjával kapcsolatban is nyomaira lelhetünk (Bihari népmondák 1995. 49, 64–65.). A konkrét példák bemutatása is nyilvánvaló, hogy többségük a középkori Szent László-hagyományok hatására, illetve azok átvételével keletkezett.

³⁵ Orbán 1870. IV. 61.

³⁶ Gegő 1838. 12.; Orbán 1869. II. 75.

³⁷ Pesty 1864.

³⁸ Sántatelek – Fábián Péter, 78 éves (1995)

³⁹ Bodhavas pataka – Ambrus Ilona, 68 éves (1995)

⁴⁰ Ciherek pataka – Pora István, 83 éves (1995)

⁴¹ E monda- vagy legendatípus, miszerint László fohászára Isten szarvasokat és bivalyokat küld éhező serege táplálására, általában is ritka a Szent László-hagyománykörben (noha egyházi legendájában szerepel), s a szórványos adatok közül mindössze egy bánáti mondaszöveg tekinthető igazi helyi mondának (Horváth 1928. 20.)

⁴² Bükkhavas pataka – Tankó György, 65 éves (1995)

⁴³ Antalok pataka – Mónus Berta, 71 éves (1996)

⁴⁴ Hidegség pataka – Timár Viktor Trifán, 60 éves (1996)

⁴⁵ Bükkhavas pataka – Bara Imre Emil, 50 éves (1995). További adatok saját gyűjtésemben Gyimesközéplekről és Bükkhavas patakából.

⁴⁶ Balogh 1942. 136.

⁴⁷ A sziklában megmaradó nyomok motívuma Erdély-szerte ismeretes. A legtöbb adat Szent Lászlóval hozza kapcsolatba másutt is. Szépvízen még a pogányhavas sziklát emlegetik (EA 26153 – Dobos Márta Kinga gy.; illetve saját adataink). A ló patanyomának tartják a sziklamélyedéseket a Tordai-hasadékról szóló történeti források (Miles 1670. 205–206.; Kőváry 1853. 109.; Pesty 1864. Mészki; Orbán 1986. II. 354.) és a közelmúlt gyűjtései is: Istensegits (Bosnyák 1984. 154.), Szék (Bosnyák 1993. 11.), Tóti (Bihari népmondák 1995. 215.), Sáromberke (EA 26193 – Gub Jenő gy.). E motívum egyik ősforrása ismét Váradra mutat, ahol XII. századi legendás hagyomány szerint Szent László könnyeitől megáztatott követ őriztek (Kerny 1996. 177.). A XV. században írt moldvai Magyar Évkönyv arról is hírt ad, hogy a Radnai-havasokban két helyen is látni László sziklába vésett jeleit (Lükő 1936. 50.). Egy e századi moldvai adat (Puszina) pedig azt tartotta fenn, hogy a Dunán, ahol átkelt, látszik a kardjának „az áthúzás heje” (Hegedűs 1952. 69.). Lovának

patkőnyoma az udvarhelyszéki Szentlászlón is fennmaradt (Hanusz 1900. 66.), míg a Torda környéki hagyománykörben emlegetik még kopjájának, sisakjának, továbbá seregének nyomait is (Erdy-kódex; Orbán 1986. II. 354.; Téglás 1905. 15.). Oroszhegyen kardja markolata látszik a kőben. A moldvai Bogdánfalván Szent István lovának terde nyomódott a kőbe, midőn inni hajlott le a Szerethez (Harangozó Imre szíves közlése) – sejthetőleg ez is a Szent László-mondakörből lett kölcsönözve. Az erdélyi analógiák sora igen népes. Csak példaként említenéd, hogy a brassói Cenken a bujdosó Salamon király, a Cserna völgyében Jorgován, Máriaradnán pedig egy kegyeletstértő szpáhi lovának patkőnyomát emlegették (Pesty 1888. 12.). Ditró környékén egy táltosasszony (EA 26252 – Turcza Péter Pál gy.), Inaktelkén egy Gerőfi nevű vitéz lovának nyoma maradt a sziklában megkövülve (Bosnyák 1993. 39.), de hasonló nyomok említetnek egy óriás kapcsán a háromszéki Nagyborosnyó, avagy Szent Pétert említve a Fekete-Körös völgyi Belényesújlak (Bihari népmondák 1995. 214.) határában is. A motívum eredetéről és nemzetközi párhuzamairól lásd: Pesty 1888. 12–15.; Castiglione 1969. 153–166.

⁴⁸ Salamon 1987. 40. (Jávárdi pataka – Molnár Károly Kuruc, 58 éves, 1972)

⁴⁹ Sántatelek – Bodor Kamilla, 68 éves (1996)

⁵⁰ Salamon 1987. 41.; Tankó 1992. 6.

⁵¹ Kövály 1857. 107.

⁵² Orbán 1869. II. 75.; Uő. 1986. II. 354.

⁵³ Vő 1992. 187.

⁵⁴ Lásd: Magyar 1998; valamint Turcza Péter Pál ditrói gyűjtéseit (EA 26252)

⁵⁵ Ha nem is jellemző, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy több gyimesi elbeszélő is – bár több Szent László-mondát is ismert – Báthori lovának táltosi tulajdonságait hangsúlyozta ki.

⁵⁶ Sántatelek – Fábíán Péter, 78 éves (1995)

⁵⁷ Görbe pataka – Tankó Berta Pétuk, 75 éves (1995). A közölt szöveg érdekessége, hogy abban a krónika azon legendás kitétele is megjelenik, miszerint Lászlót halála előtt a kereszties hadak fővezérének kérték fel. E felső persze éppúgy lehet esetleges közlés, mint olvasmányélmény, mivel azonban ez utóbbi lehetőségnek ismereteink szerint igen kicsiny a valószínűsége, akár még a középkori Szent László-kultusz egy morzsalékát is őrizheti.

⁵⁸ Bodhavas pataka – Ambrus Ilona, 68 éves (1995). László szentsége igen szemléletesen mutatkozik meg egy bükkhavasi mondaszövegben is, igaz, e folklóralkotás a Báthori- és a Szent László-hagyományok ötvözete. A motívum konkrét analógiái viszonylag gyérek a Székelyföldön. Az ábránfalvi szájhagyomány szerint László gyakori vendége volt a homoródszentlászlói kolostornak (Orbán 1868. I. 175.). Sokkal érdekesebb az a göröcsfalvi adat, miszerint a király karján mindig ott volt a rózsafüzér (Bosnyák 1992. 6.). A legtalálhatóbb példák azonban ismét csak a motívumkölcsonzés révén maradtak fenn: a gyergyói táltosasszony ugyanis imái végeztével megjósolja a jövőt, és „míg élt, szent volt az a föld, ahová lépett”. (EA 26252 – Turcza Péter Pál gyűjtése 1994)

⁵⁹ Szent László egyházalapításainak emléke a helyi szóhagyomány szerint a tordai Királyerdeje csúcán egykor állt kápolna (Orbán 1986. II. 35.) és a már szintén elenyészett nyárádszentlászlói kolostor (Uő. 1870. IV. 58.). Több helyütt fennmaradt a reformáció előtti Szent László-búcsú emléke is: Kerlés, Királyerdeje, Magyarpeterd (Kövály 1853. 244.; Orbán 1986. II. 358–361.; Téglás 1905. 16–17.). A moldvai Kotnáron még a múlt század végén is megtartották a László-napi búcsúünnepet (Gunda 1990. 59–60.) és Visántán is csak e század közepén maradt abba (Domokos 1987. 243.; Jáki 1997. 24–27.). A Gyimesek szűkebb környékén Szépvíz, Csikszentsimon és a háromszéki Nyújtód

búcsúnapja július 27., a Széphavason pedig évente kétszer: pünkösdi vasárnapján és Szent Lászlókor van istentisztelet.

⁶⁰ Magyar 1996/b. 99–105.

⁶¹ Orbán 1869. II. 76.; Szendrey 1940. 87. Domokos Pál Péter figyelt fel rá, hogy Bándi Vazul a csiksomlyói gimnázium igazgatójaként – mint azt 1898-as Értesítőjében írja – tanítványaival a Somlyóra igyekvő csángók elé ment egészen a széphavasi Szent László-kápolnáig, onnan vezetve be őket a pünkösdi búcsúra (Csoma 1988. Előszó), ami arra utal, hogy a csoportos zárándoklatok Orbán Balázs értesülésével ellentétben a gyimesbükki vesztégyár 1744-es felállítását után sem szakadtak meg. Jelzi ezt az is, hogy a kápolna újjáépítésének ötlete is többször felvetődött (Gábor 1912. 5.), s habár e terv végül is nem valósult meg, aligha véletlen, hogy a páztorbükki Báthori-emlékkápolnát László tiszteletére szentelték (Balló 1899. 3.)

⁶² Lükő 1936. 50–51.

⁶³ Magyar Zoltán: *A „húshagyat”*. Adalékok egy moldvai Szent László-mondához (Ethnographia 1995/2). Itt jegyzendő meg, hogy az északi csángó falucsoportban egyöntetűen Szent István e mondatípus hőse, egyes Bákó környéki településeken pedig Szent László és Szent István egyaránt megemlíttetik. A monda központi motívumának távoli analógiáira lelhetünk az al-dunai székelyek körében (Hertelendyfalva – Ujváry 1989. 37.) és egy Széken gyűjtött mondában is (Bosnyák 1992. 7.)

⁶⁴ Gyepece – Fekete Rozália, 63 éves (1996)

⁶⁵ Bükkhavas pataka – Ungurán György Dani, 57 éves (1996)

⁶⁶ Barackos pataka – Daradics Károly, 78 éves (1996)

⁶⁷ Illés próféta, illetve Szent István a hőse az általunk ismert változatokban (Bosnyák 1980. 87. – Klézse; Uő. 1993. 8. – Lábnik). Kallós Zoltán szóbeli közlése szerint Lészpeden ugyancsak Szent Istvánnal kapcsolatban említették.

⁶⁸ Salamon 1987. 41–43.

⁶⁹ Tankó 1992. 6. és 1995. 1–2.

⁷⁰ Komját száda – Karácsony Julianna, 67 éves (1996).

⁷¹ Részletesen lásd: Horváth 1928. 38–41.

⁷² E kultuszt jelzi a váradi Demeter-kápolnán kívül a bihari Szentdemeter község neve, továbbá Tóti (1332), Szentdemeter (1371) és Biharpuszpöki (1391) templomtitulusa.

⁷³ Osváth 1875. 81–83.; Jakó 1940. 351.

⁷⁴ Paal 1877. 177–178.; Benedek 1967. 229–230.; továbbá Turcza Péter Pál ditrói gyűjtése 1984-ből (EA 26252).

⁷⁵ Gyepece – Fekete Rozália, 63 éves (1996). Az e mondat feldolgozó Arany János is – bizonyára nagyszalontai – folklóradatok egész sorát építette be költeményébe. A mondanak néhány székelyföldi előfordulása is ismeretes. Székely László csikszépvízi ismeretéről ad hírt (1996. 208.), magunk két éve Csikszentdomokoson akadunk a nyomára, míg Bosnyák Sándor a bukovinai székelyek körében jegyezte fel (1984. 169–170. – Istensegíts). A monda további helyi analógiái azok a szövegek, melyek szerint László úzte el a Gyimesekből a pogányokat, valamint – szintén többszázados hagyományra visszamenően – Moldvából a tatárokat (Lükő 1936. 50–51.; Bosnyák 1980. 54–55.; Gunda 1990. 59–60.; a történeti források közül pedig lásd a szereti Magyar Évkönyv és a Codex Bandinus vonatkozó adatait).

⁷⁶ Bükkloka – Karácsony György, 66 éves (1996)

⁷⁷ Bosnyák 1982. 84. (Ugra pataka – Bodor Péter Bumbik, 65 éves, 1971)

⁷⁸ Buha pataka – Tankó Anna, 66 éves (1996).

⁷⁹ Salamon 1987. 19–20. (Jávárdi pataka – Bogdán Ilonka Minyóné, 76 éves, 1972) Ide sorolható az az Antalok patakán gyűjtött variáns, melyben a Szent László pénze és a kötelemremtés csodájának összeolvadása figyelhető meg.

⁸⁰ Bükkloka – Karácsony György, 66 éves (1996)

⁸¹ Ciherek pataka – Pora Péter, 77 éves (1995). E szöveg mítoszi alaprétegét sejteti az abban feltűnő vízözön-motívum is.

⁸² Bükkhavas pataka – Tankó György, 65 éves (1995). E mondának létezik némi történeti alapja is, ugyanis a gyimesi patakok többsége még századunk elején is mocsaras, vadvizek járta terület volt, és a házak mind a hegyoldalakra épültek, a korábbi utak-ösvények mind ott vezettek. Az itt közölt mondáknak mindössze egyetlen tatrangi analógiájáról tudunk: ott a partokat átvágya óriások eresztik le a vizet a Barcaság területéről (Seres 1984. 59.)

⁸³ Gyepce – Fekete Rozália, 63 éves (1996)

⁸⁴ Bükkhavas pataka – Tankó György, 65 éves (1995)

⁸⁵ Antalok pataka – Molnár Berta Busulán, 67 éves (1996)

⁸⁶ Bükkloka – Bokor Simon, 83 éves (1996). E monda leírására feltehetően Pesty Frigyes 1864-es helynévtárában és Orbán Balázs monográfiájában is (1869. II. 75.). További szövegváltozatok: Áldomás pataka, Antalok pataka, Barackos pataka, Ciherek pataka (több is), Hidegség pataka, Jávárdi pataka (Salamon 1987. 40.), Kápolna pataka (Tankó 1992. 6.), Komját pataka (Bosnyák 1992. 22.) és Sántatelek. E monda Szépvízen és a szomszédos csíki falvakban is általánosan ismert (Magyar 1996/a. 365–366.; EA 26153 – Dobos Márta Kinga gy.).

⁸⁷ Lükő 1936. 50.

⁸⁸ Bosnyák 1992. 22. (Komját pataka – Galaci József, 80 éves, 1988) Távoli analógia-ként fogható fel az a bogdánfalvi monda, melyben Szent István lova a Szeret vízből iszik (Harangozó Imre gyűjtése), továbbá az udvarhelyszéki Szerettető névmagyarozó mondája (Orbán 1868. I. 113.).

⁸⁹ Antalok pataka – Mónus Berta, 71 éves (1996). A monda központi motívuma a székelly és moldvai csángó szóhagyományban széles körben ismeretes. Bosnyák Sándor a bukovinai (1984. 172. – Andrásfalva) és az al-dunai székelyek (1992. 16. – Hertelendyfalva, Székelykeve) körében is feljegyezte, és tudunk egyházaskozári, kakasdi adatokról is (MOA 13622, 13970). A csángó név eredetét illetően a nyelvészeti tudományosság máig sem jutott közös nevezőre. Pedig a szó kutatástörténete immáron két évszázados múltra tekinthet vissza. Teleki Domokos gróf a XVIII. század végén a „kóborló, vándorló” értelmezés mellett foglalt állást (1796. 82.), utóbb Horger Antal foglalkozott külön is e kérdéssel, ő a mondaszövegek felől kereste a megoldást (1913. 420.), megállapításai azonban jórészt elutasításra leltek.

⁹⁰ A sokszínű keleti Szent László-hagyományokban néhány alapítási mondára is feltehetően. Lészpedi hagyomány szerint Lászlónak székhelye Jásiban volt (MOA 14549 – Bosnyák Sándor gy.). Az udvarhelyszéki Sükő várhegyén a szent király tizenkettedik várát említi (Zsigmond 1995. 90.). Múlt századi elbeszélés szerint Tordaszentlászló az oda telepített kun foglyokból alakult ki (Orbán 1986. II. 355.). Olykor alapításmondákkal kapcsolatosak különféle, róla elnevezett határnevek is: például a kunok feletti győzelem emlékére nevezték el a Muntey hegyiséget Királyerdejének (Uo.). A Marosvécs feletti Istenszéke a hagyomány szerint László kedvenc vadászhelye volt (Köváry 1853. 79.). Az oroszhelyi Sátorhely ott állt sátráról (Pesty 1864; Orbán 1868. I. 104.), a Székelyderzs melletti Lászlóhegye szintén a szent királyról kapta a nevét (Orbán 1868. I. 181.). A gergyói Piriske havasát újabb kori hagyomány szerint László leányáról nevezték el (Uő).

1869. II. 11.). Szent László fáját említik a moldvai Csík határában (Gunda 1990. 58.) és a Szeret partján, Klézse közelében (Bosnyák 1980. 54, 59.). És e sort még sokáig folytathatnánk...

⁹¹ Komját száda – Karácsony Julianna, 67 éves (1996)

⁹² Bővebben lásd e tanulmány szerzőjének *Szent László a magyar néphagyományban* című, megjelenés előtt álló monográfiájában (*Szent László nemesei c.* fejezet).

⁹³ Versényi 1901. 125.

⁹⁴ Bosnyák 1992. 22. (Komját pataka)

